

Om profetskap och synen på Jesus bland muslimer: Ett exempel från Damaskus

LEIF STENBERG

Leif Stenberg är docent och lektor i islamologi vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, samt föreståndare för centrum för Mellanösternstudier, Lunds universitet.

Intresset för en profet som i muslimsk historie- och teologisk skrivning kallas 'Isa al-Masih, 'Isa bin Maryam eller Sayyid al-Masih har bland vissa muslimer varit stort, bland andra mindre. 'Isa, enklare uttryckt, anses vara identisk med den gestalt som inom kristendom kallas Jesus. Han kan ibland ses som ett fromhetsideal och har i den betydelsen varit fascinerande för de muslimer som varit - eller är - verksamma inom sufism, islams mystik. Bland muslimska mystiker anses han besitta vad som kallas *ruh Allah*, "Gudomlig andlighet" och betraktas även som Guds "ord".

Ett speciellt intresse för 'Isa finns följaktligen bland muslimer som relaterar till vad som kanske kan beskrivas som sufiteologi, inom vilken frågor som rör en intellektuell diskussion kring mystik behandlas. De flesta utövare inom islams mystik - såväl historiskt som i dag - har emellertid förmodligen endast vaga bilder och kunskaper om de något skilda roller 'Isa spelat inom sufiteologiskt tänkande. En poäng är i detta sammanhang att gapet mellan såväl muslimska teologer och utövare av en vardagsreligion som gapet mellan ideal och praktik får till följd att kunskap om 'Isas plats inom teologin varierar. Det kanske bör understrykas när muslimsk religiös praktik diskuteras att i vardagsreligiösa sammanhang kan till exempel känslor, upplevelser och estetik vara viktigare än texter och stembenta ritualer.

En annan aspekt av 'Isa rör den roll han spelat under de senaste århundradena i muslimers relation till kolonialmakter och den betydande kristna mission som följde i dess spår. Det kan nog påstås med viss säkerhet att religiöst aktiva muslimer under 1800- och 1900-talet sneglat på

utvecklingen av kristendomens teologi och praktik, till exempel utvecklingen av missionsverksamhet och dragit lärdomar i formandet av en egen mission. Av större betydelse i detta sammanhang är dock den ökade innebörden 'Isafiguren givits i det som ofta kallas för "religionsdialogen" mellan muslimer och kristna. Jag tänker här på hur deltagande parter i det som vanligtvis kallas "religionsdialog" under de senaste årtiondena många gånger betonat främst teologiska likheter mellan religioner eller haft likheter som utgångspunkt för samtal. I motsats till mycken av den forskning som bedrivs, åtminstone om samtids islam, har dessa likheter tagits som utgångspunkt för släktskap. Inom dagens islamsforskning är många tvekan inför sådana resonemang och menar att tankelikheter inte nödvändigtvis innebär släktskap.

I vissa fall, som i det syriska exempel jag ska redogöra för nedan, har Sayyid al-Masih och religionsdialog varit viktiga teman i den tolkning av islam som utvecklats under de senaste 50 åren. Dock anser jag att det redan här kan göras en reservation i den mening att det finns såväl politiska som strategiska skäl för att så har blivit fallet. Innan jag diskuterar exemplet från Damaskus ska jag emellertid redogöra för några högst övergripande punkter i fråga om Sayyid al-Masih's roll inom islamiska traditioner.

Ur ett mer abstrakt teologiskt perspektiv är profetskapet centralt för praktiserande muslimer. Gud eller Allah skapade människorna i ett gott syfte - de ska leva ett dygdigt liv och vara goda. Människor är emellertid i behov av vägledning och instruktion från Gud i syfte att uppnå målet. En profet är den person som ska förmedla väg-

ledningen från Gud till människorna. En aspekt av betydelse i detta sammanhang är att en profet inte är gudomlig, och för de allra flesta muslimer är Muhammad den siste profeten i en rad av profeter. Det är följaktligen en poäng i mittfåran av muslimsk teologi att 'Isa är en profet som leder fram till Muhammad. Han anses vara en av de viktigare i kedjan av profeter och bär vissa egenskaper – han utför mirakel och samtalar med Gud. Som jag redan indikerat är ett av de tydligare av dessa drag att han är from och att han äger mystiska egenskaper.

Muslimska källor redovisar något olika uppfattningar rörande omständigheterna kring vad som beskrivs som korsfästningen av Sayyid al-Masih. Tolkningen av Koranen kan variera, referenserna här till Bernströms koranöversättning, men 'Isa dör inte på korset (sura 4:157), utan befrias och förs till himlen. Precis som det anges i Bernströms notapparat existerar många legendartade berättelser som bland annat berättar hur Sayyid al-Masih plats på korset tas av en annan person som korsfästs i hans ställe. Dock är det en allmän uppfattning att han ska komma tillbaka till jorden vid domens dag (sura 4:159). I korantexten nämns även att Maryam skulle ha varit jungfru. I *Koranens Budskap* beskrivs Maryams roll ibland annat kapitel 3, verserna 42 till 47. 'Isa förmedlade *injl* (evangeliet) till mänskligheten och i kapitel 5 vers 46ff beskrivs detta, relationen till kristendom och hur Muhammads uppenbarelse är den sanna uppenbarelsen, men samtidigt en bekräftelse av de tidigare.

Sayyid al-Masih är sedd som profet för en religiös riktning, de kristna, medan Muhammad är en universell profet, det vill säga medan 'Isa har sin givna publik är Muhammad profeten för hela mänskligheten. Han är inte Guds son och han återuppstår inte. I Koranen uttrycks att Sayyid al-Masih är en människa. Samtidigt är hans födelse ett mirakel och av större betydelse än hans död. Koranen tillkommer i en värld där många religioner existerar och i en slags kamp för legitimitet anmodas kristna att ta ställning till om det inte är så att Muhammad förutsägs (61:6ff). Tanken är att den "hjälpare" som omskrivs i Johannesevangeliet skulle vara Muhammad. Oavsett hur det är med den saken kan påstås att det profetskap och den roll som tilldelas 'Isa i muslimska traditioner knyter honom till Muhammad.

'Isas roll som en av profeterna som leder fram till Muhammad och hans roll inom teologi förklarar åtminstone till en del det intresse som finns för denna profet inom islams traditioner. Jag vill här understryka att min beskrivning utgår från en allmän sunnitisk uppfattning. Dessa utgör 85 -90 % av världens muslimer. Ett påpekande som är av betydelse är emellertid att det finns mindre riktningar inom islam som har något annorlunda förhållningssätt till 'Isa.

Bilden av Sayyid al-Masih i olika muslimska traditioner bygger följaktligen på hur han framställs i Koranen och inte på berättelser ur de kristna evangelierna. Bland muslimer finns en vanlig uppfattning att evangelierna förvanskats av kristna och att den verkliga sanningen om profeten 'Isa bin Maryam blev känd först genom de uppenbarelser Gud förmedlade till mänskligheten på tidigt 600-talet vår tideräkning med hjälp av den sista i raden av profeter, Muhammad. I en berättelse, en så kallad *hadith*, om Muhammad lär han ha varnat muslimer för att göra misstaget de kristna åstadkom då de gav 'Isa en alltför upphöjd ställning, och gjorde honom till en del av en treenig Gud. Berättelsen utmynnar i Muhammads förslag att muslimer ska vittna om att han – Muhammad – är Guds tjänare och budbärare, och inget gudomligt.

Innan jag beskriver exemplet från Damaskus, Syrien, är det även av betydelse att göra några påpekanden om Koranen. Det första rör att Koranen inte är islam och att islam inte är Koranen. Det vill säga att Koranens betydelse inte ska överdrivas dels är tolkningstraditionerna många, dels finns andra kanoniska texter. Dessutom talar vi om en levande tradition som ständigt formulerar nya synsätt, förändrar tidigare sanningar och utvecklar den religiösa praktiken, till exempel i form av ritualer. Ett andra påpekande rör avsaknaden inom sunni islam av en övergripande institution som avgör vad som är korrekt universell praxis i islamiska sammanhang. Institutioner eller organisationer med sådana ambitioner finns, men ingen sådan har ett stöd av någon majoritet.

Nationalstater kan emellertid på en lokal nivå skapa religiösa hierarkier, som i till exempel just Syrien, som har en hierarki med en så kallad stormufti som religiöst överhuvud för sunni muslimer tillsammans med landets religionsminister. Stormuftiämbetet ger rätten att tolka islam

inom den syriska nationalstatens ram och även rätten, åtminstone formellt, till ämbetsinnehavaren att utse vem som får predika i landets moskéer. Detta är dock inte alltid en praktiserad rättighet. Ambitionen är följaktligen att religions-tolkning ska ske inom ramen för staten och från regimens sida eftersträvas en statlig styrning genom det nationella shari'a-råd som kontrolleras av landets ledning. Att detta kan vara en grund för högst komplicerade avvägningar för religiösa ledare i en repressiv stat är alldeles tydligt i det syriska exemplet där en stormufti går en balansgång mellan statens och religiösa gruppers intressen.

Guds uppenbarelse till mänskligheten är alltså Koranen. Det ses som Guds ofelbara ord och har förmedlats på arabiska. Enkelt kan påstås att det är orsaken till varför Koranen kan – och enligt många muslimer bör – uppfattas som såväl universell och tidlös i sitt budskap som just ofelbar. I syfte att försöka förstå Guds avsikt med skapelsen är texter skrivna av mer eller mindre religiöst lärde, som alla gör anspråk på att tolka Koranen rätt, närmast oändligt, men även motsägelsefullt. Texter som tolkat Koranen, så kallad *tafsir*-litteratur, kan till exempel i vissa sammanhang även ses som mer betydelsefulla än Koranen. De variationer av hur shari'a-rätt ska utformas grundad på kanoniska texter kan av många som söker en enhetlig teologi och praxis ses som besvärande, speciellt i de fall där drömmen om en enhetligt utformad absolut monoteism är en levande föreställning. En dröm som i dag verkar vara högst avlägsen och omöjligheten i ett sådant projekt är något som accepteras även av många radikala islamistiska rörelser.

Hur Koranen kan ses som ett levande och högst verkligt gudsord kan följande nutida exempel utgöra. Varje fredag morgon i närmare 50 år höll den syriska sturmuftin Ahmad Kuftaro en *dars*, "koranlektion". Detta gjorde han fram till sin död i september 2004. I östra Medelhavsområdet är det inte ovanligt att kända muslimska ledare håller en koranlektion före den kanske för oss mer kända "fredagsbönen" som innehåller en tidebön och en *khutba*, "predikan". Fredagens ritual för hur gudsordet tolkas kan se olika ut och det finns ingen direkt fastlagd form, en regel är dock att den inte får påverka den fastlagda, tidebönen, och den där tillhörande predikan, *khutba*.

I den moské jag här talar om, Abu Nur moskén i norra delarna av Damaskus, är traditionen sådan att fredagsmorgonens koranlektion har till avsikt att utbilda åhörarna om koranens budskap. Den levandegör uppenbarelsen och översätter den till vanliga livssituationer. Fram till sin död brukade Ahmad Kuftaro ta plats längst fram i moskén på vad som kallas för en "tron" och därifrån påbörja sin utläggning om textens mening genom att recitera tre till sex verser ur texten. Det var inte en fråga om val av texter utan han började från början av texten och när han kom till den sista versen i Koranens 114:e och sista *sura* (kapitel) började han om från början.

Koranverserna – Guds uppenbarade ord till mänskligheten – fungerade ofta som utgångspunkt för en utläggning om hur Guds budskap kan förstås och praktiseras idag. För Kuftaro var andlighet av stor betydelse. Han var sufishejk och ledare för en gren inom en sufiorden vid namn Naqshbandiyya. Detta i kombination med hans roll som högste sunnitiske ämbetsman – stormufti – i Syrien gav hans ord en officiell betydelse. Den mystiska sidan är tydlig i den här moskén och blir synlig i såväl hur fredagen är planerad rituellt som visuellt genom bland annat bilder på shejken och placeringen av Naqshbandi-ordens valspråk *Ya Allah, anta maqsudi wa radaka matlubi*, "O, Gud, du är mitt mål och att tillfredställa dig är min önskan" synligt på *qibla*-väggen, det vill säga den vägg i moskén som är riktad mot Mecka.

Kopplingen till sufism kan även sägas ha påverkat betoningen i Kuftaros islamtolkning av individuell moral i syfte att vara en god muslim. Detta dock i kombination med en allmän trend att medvetet eller omedvetet betona det individuella elementet, till exempel det individuella valet, som viktigt i religiös praktik. I detta sammanhang spelar Sayyid al-Masih en viss roll som ett fromt exempel som kan vara förebild för hur moderna muslimer i dagens samhälle kan betona ett just allmänt fromt beteende i vardagen i överensstämmelse med islamiska tankar om etik istället för girighet. I en engelsk översättning av några av de tal som Ahmad Kuftaro hållit på olika platser i världen framstår referenser till 'Isa som just betoningar av att fromhet är ett allmän religiöst fenomen, och något som förenar människor eller kan vara utgångspunkt för förening.

I lektioner i moskén om gudsordets mening handlar många om vardagliga frågor. I fokus står kanske främst ärlighet, uppriktighet, genusrelationer, värderingar, normer, internationella relationer och människans religiösa identitet som utgångspunkt för handlande. Koranen och dess budskap till mänskligheten är i dessa lektioner inte något abstrakt, utan, som sagt, en poäng är att visa hur människor bör leva och att följa islam ses närmast som en överlevnadsfråga. Överlevnaden gäller enskilda individer och även vad som i moskémiljön skulle beskrivas som ”den islamiska civilisationen”.

En ytterligare koppling till uppfattningar inom sufism under fredagens koranutläggningar rör närheten mellan islam, kristendom och judendom. Jag refererar inte egentligen till vad som anses vara gemensamma tankar om monoteism eller det som kallas abrahamitiska religioner, det vill säga till en historisk gemenskap, utan mera till moderna föreställningar om något gemensamt, och som knyter an till en konkret vardaglig religiös praktik snarare än till vaga teologiska idéer.

För mindre än en vecka sedan, i månadsskiftet oktober/november 2008 talade jag med Salah al-Din Kuftaro, son till Ahmad Kuftaro och efter faderns död ledare för det moskékomplex Abu Nur idag utgör. Med anledning av dagens seminarium om bilder av Jesus ställde jag frågor till honom om hur han ser på utvecklingen i moskén, fredagslektioner om Koranens mening, Sayyid al-Masih's roll och relationen till kristna. Efter faderns död, berättade han, har ritualen förändrats och idag inleds fredagen med en kortare utläggning om Koranen. När jag närvarade diskuterade den religiöst lärde som ansvarade för lektionen Koranens styrka som Guds ord och vad den innebär som vägledare för muslimer. Den personliga etiken lyftes fram som en nyckel till hur en god muslim ska handla. Salah Kuftaro beskrev även hur han i dag inte längre ser det som ett problem att samarbeta med sekulära krafter och visade mig material hur han tillsammans med en icke religiöst grundad organisation anordnat en konferens om miljöfrågor. Hans slutsats var att han hellre samarbetar med en rättsskaffens sekulär person än med andra sunnimuslimer som stödjer wahhabitisk eller salafitisk tolkning av islam.

Min uppfattning är att moskébesökare i allmänhet, män, kvinnor, unga och gamla, inte har några omfattande idéer om Sayyid al-Masih. Föreställningarna som moskébesökare bär grundas, även enligt Salah Kuftaro, förmodligen på de partier i Koranen som rör 'Isa. Det kan i detta fall poängteras att dessa utsagor inte endast ses som Guds ord, utan även att de är historiskt korrekta beskrivningar. I vårt samtal påpekade Salah Kuftaro att Ibrahim, Musa och 'Isa betonas i Koranen, men att det även finns *ahadith*, sing. *hadith*, som berör 'Isa, men att dessa är av olika kvalitet. En hadith kan enkelt beskrivas som en berättelse om Muhammad eller någon av hans samtida och dessa är samlade i kanoniska texter vilka utgör källor för islamtolkning. Enligt Salah är målsättningen inom moskékomplexets verksamhet att bedriva *da'wa*, ”inbjudan till islam” eller ”mission”. För honom betyder inte detta att göra kristna till muslimer utan att förklara sin religion och visa på de aktiviteter rörelsen bedriver. Salah arbetar även aktivt med omtolkningar av Koranverser i syfte att peka på möjligheten för alla Adams barn att besöka en moské, vilket enligt vissa muslimska traditioner inte är tillåtet för icke-muslimer. Han försöker följaktligen tolka Koranen, ofta i kombination med annat material som berättelser om Muhammad, i syfte att kunna motivera religionsdialog med kristna, men även med andra muslimska riktningar.

Samtidigt är han glad när han kan referera till en kristen person som blivit muslim och som påpekat ”jag vann Muhammad, men förlorade inte Jesus”. Tilläggas kan i detta sammanhang att ett argument som ibland framförs i diskussioner mellan muslimska och kristna teologer är muslimers argument att de accepterar Jesus som en profet, varför kan då inte kristna acceptera Muhammads profetskap? Frågan kanske inte behöver besvaras i detta sammanhang, men intressant är att det finns ett stort intresse för Maryams son 'Isa bland muslimer. När jag frågar Salah Kuftaro om hans egen syn på Sayyid al-Masih tystnar han och funderar en stund sedan hämtar han tre böcker. De är alla författade av lärare inom moskékomplexets omfattande religiösa utbildning med mer än 8000 studenter dagtid. Böckernas titlar rör alla samhörigheten mellan kristendom och islam och bygger vidare på den tradition av dialog som varit en grundpelare i den islamtolk-

ning som åstadkommit under faderns, Ahmad Kuftaros ledning.

Avslutningsvis vill jag framhålla att studiet av föreställningar om en så kallad Jesus i andra religiösa traditioner är, enligt min mening, av nytta. I relation till muslimska traditioner är idéer om Sayyid al-Masih till en början skapade i samspel med andra religiösa riktningars föreställningar, bland annat kristna, vid tiden för islams formativa period. Just detta samspel och frågan om varför idéerna inom muslimska traditioner uppstått kan bidra med nytt material, islams tidiga historia är omdiskuterad idag och inom religionsforskning har inte i större omfattning studerats de texter som ibland samlat kallas för "de muslimska evangelierna". Något som understryks av bland annat Tarif Khalidi i hans bok *Den muslimske Jesus*. De "muslimska evangelierna" refererar till många olika texter, bland annat fromhetslitteratur, biografier, berättelser om helgon, skönlitteratur och texter om etik, alla vid sidan av Koranen, men del av islams traditioner och producerade under århundraden.

Genom att studera föreställningar konstruerade utanför den egna forskningens ram kan studier av andra traditioners jesusbilder utveckla och förnya egna forskningstraditioner. Det kanske även skulle kunna ge forskning om Jesus lite nytt liv, personligen undrar jag ibland om det finns något mer att säga inom den forskning som rör Jesus. Det kan även ur ett källkritiskt perspektiv förefalla märkligt att inte ta in, eller till och med undvika, ett visst material i forskning om Jesus, speciellt med tanke på att detta kan ske med hänvisning till att detta är producerat inom ramen för en icke-kristen religiös tradition. Om man till exempel argumenterar för att man kan läsa om Jesus mellan raderna i Bibeln, varför kan man då inte läsa mellan raderna om Sayyid al-Masih i Koranen?

Referenser

- Khalidi, Tarif. 2002: *Den muslimske Jesus*. Al-hambra förlag, Furulund.
Bernström, Muhammad Knut. 2000: *Koranens budskap*. Proprius förlag, Stockholm.
Kuftaro, Ahmed. 1997. *The Way of Truth*. Abu Nur Foundation, Damaskus.

Summary

In the article entitled "Views on Jesus and Prophethood among Muslims – An example from Damascus" Muslim views on the role of prophets are reviewed, especially from a mainstream Sunni perspective. However, the main aim of the article is to briefly introduce the role of one of the Islamic prophets, Sayyid al-Masih, "Jesus", and to explain the relationship between him and the Quran. In the last part of the article views on Sayyid al-Masih are discussed through the understanding of him in a specific mosque context, the Abu Nur mosque in Damascus, Syria. In addition, more general ideas on Islam in this particular mosque are presented. In the end, it is stated that the study of images of figures like Sayyid al-Masih is beneficial to scholarship concerning the understanding Jesus.